

OSTAVA BRONČANIH MATRICA ZA OTISKIVANJE
U BISKUPIJI KOD KNINA

Među najdragocjenije nalaze ranog Srednjeg vijeka na području Dalmacije pripada po svojoj sadržini ostava brončanih matrica za otiskivanje, nađena u Biskupiji kod Knina. Taj nalaz nije bio nikad u potpunosti i sistematički publiciran, a zahvaljujući samo Karamanu, s njime je unekoliko bio upoznat naučni svijet.¹ Tako su se na taj nalaz mogli pozivati mnogi domaći i strani arheolozi, donoseći kao ilustraciju ponekad sve ili samo pojedine predmete toga nalaza. Kako je međutim taj nalaz jedinstven ne samo kod nas nego uopće u slavenskoj arheologiji ranog Srednjeg vijeka, potrebno je, da se publicira u cjelini, kako bi mogao poslužiti kod daljeg proučavanja značajnih pitanja, koja zasijecaju u period VII. i VIII. vijeka.

Podaci, koje imamo o nalazu, vrlo su skromni. Po Karamanu je bio nalaz otkriven u Biskupiji kod Knina, i to na samom groblju. Toliko nas on obavještava o tome. Međutim Gunjača čini u tom pogledu korekturu na osnovu bilježaka Maruna, po kome nalaz nije bio izvršen na samom groblju, nego na Pliskovu, na istočnom dijelu sela iznad Kosova polja. Dok Karaman ne iznosi nikakvih podataka o okolnostima nalaza, Gunjača nas po Marunovim bilješkama obavještava bar o nekim stvarima, koje su međutim isto tako dosta oskudne već s obzirom, da su i podaci u bilješkama oskudni. Po tim podacima saznajemo, da su predmeti bili nađeni zajedno, t. j. kao ostava, slučajno kod lomljenja kamenja u kršu u jednoj pukotini.² U svemu je sačuvano 26 komada matrica. Od toga pripadaju četiri komada ustvari dvjema matricama, koje su kasnije bile nasilno prelomljene. Tako imamo danas zastupljene svega 24 razne matrice. Jedna je matrica bila međutim fragmentirana već ranije.

Kako se danas slažu većina naučnika, a što pokazuju i sami predmeti, predstavljaју svi ti predmeti nađeni u toj ostavi matrice za tiještenje metalnog

¹ Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930, 136 i slijedeće, sl. 147.

² Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 268, Zagreb 1940, 21 i slijedeće - Gunjača, *Postojanje jednog centra za izrađivanje starohrvatskog nakita* (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, svečani broj u čast M. Abramića, u štampi), Kolega Gunjača mi je ljubazno dao na upotrebu svoj rukopis, na čemu mu se najljepše zahvaljujem.

lima (Pressmodelle), pomoću kojih su se izrađivali razni ukrasni i slični predmeti. Svi sačuvani predmeti, matrice, masivni su te kao takvi nisu mogli služiti nikakvoj svrsi, bilo kao ukras ili tome slično. Neki stručnjaci stavljaju naše predmete samo djelomično među matrice za tiještenje, prije svega dotične, kojih otisci su se mogli upotrebiti kao fibule ili kao okovi za remenje. Ipak i takvi stručnjaci dopuštaju mogućnost, da su se i ostali predmeti sa figuralnim predstavama mogli upotrebiti kao matrice za tiještenje.³

Među matricama iz Biskupije imamo ove predmete:

1. Mala petougaona, livena brončana matrica sa nešto ugnutim stranicama. Matrica je tamnozeleno patinirana. Na matrici je u niskom reljefu predstavljeno vrlo stilizirano ljudsko lice, koje se sastoji od očiju, usta i nosa. Lice okružava niz malih plastičnih ispupčenja. Predstava je izlivena zajedno sa matricom, koja nosi skromne tragove kasnijeg doradivanja, pogotovu oko očiju i usta. Isto tako su nešto doradivani i rubovi same matrice. Veličina 1,5×2,2 cm, debljina 0,4 cm (T. I, 1; T. Ia, 1).

2. Mala okrugla, livena, brončana matrica, tamnozeleno patinirana. Na matrici je predstavljeno stilizirano ljudsko lice u visokom reljefu, obrubljeno plastičnim vijencem. Predstavljeno je dosta sumarno muško lice sa jakim brkovima i simetričnim jakim obrvama. Sama predstava je dosta nalik na razne klasične predstave. Lice kao i plastičan vijenac izliveni su zajedno sa matricom i kasnije nisu doradivani. Promjer 2,9 cm, debljina 0,5 cm (T. I, 2; T. Ia, 2).

3. Brončana livena matrica, zeleno patinirana. Matrica predstavlja stiliziranu više fantastičnu životinju u obliku konja. Dok je tijelo predstavljeno u profilu, glava je predstavljena en face. Dok je cijelo tijelo ornamentirano nizovima sitnih plastičnih ispupčenja ili njihovom imitacijom, dotle je glava predstavljena posve glatko. Na samoj glavi su predstavljene plastične oči u obliku kružića sa plastičnom zjenicom na sredini, dalje plastične uši i plastične nozdrve. Dvije predstavljene noge su isto tako stilizirane i savijene pod tijelo, tako da figura daje utisak mirovanja ili je pak možda zamišljen i skok. Na nogama se nalaze predstavljeni prsti, tako da bi se više činilo, da pripadaju životinji iz roda mačaka. Rep je predstavljen u obliku spiralnog zavijutka. Figura je već nekada bila nekoliko nalomljena. Izlivena je bila sa svim detaljima u kalupu, no izgleda, da su pojedina plastična ispupčenja bila kasnije napravljena sa poprečnim urezima na uskim plastičnim rebrima. Visina 5,3, dužina 7,3 cm, debljina do 0,35 cm, a debljina glave do 0,5 cm (T. I, 3; T. Ia, 3).

4. Brončana livena matrica, tamnozeleno patinirana u obliku posve stiliziranog skarabeja ili nekog drugog kukca. Cijela figura izrađena je reljefno. Na prednjoj strani je predstavljena sumarna glava sa dva uboda, koji predstavljaju oči. Tijelo je posve zaobljeno i ima uzduž leđa dva niza malih plastičnih ispupčenja (Perlreihe). Na stražnjoj strani su možda predstavljene dvije nožice, koje su savijene na leđa. Na svakoj strani tijela nalaze se još i po dva ispupčenja u obliku rozete. Matrica je bila sa svim detaljima izlivena u kalupu, a nosi i tragove kasnijega doradivanja, pogotovu na uzdužnim

³ J. Werner, Slawische Bronzefiguren aus Nordgriechenland, Berlin 1953, 4.

stranama i na donjoj strani. Dužina 3,1, širina 2,2 cm, debljina 0,63 cm (T. I, 4; T. Ia, 4).

5. Brončano livena matrica, tamnozeleno patinirana. Matrica predstavlja dvije jako stilizirane ptičje glave sa dugim lučno povijenim i sastavljenim vratovima. Na taj način imamo ustvari samo jedan povijen vrat sa glavom na svakom kraju. Na glavama se nalazi predstavljeno plastično koncentrično oko i stiliziran kljun. Uz duž vrata se nalazi na sredini niz malih plastičnih ispupčenja. Matrica je sa svim detaljima bila izlivena u kalupu. Visina 2,1, širina 2,9 cm, debljina 0,4 cm (T. I, 5; T. Ia, 5).

6. Brončana livena matrica, zeleno patinirana, trokutnog oblika. Iako matrica u osnovi predstavlja potpuno geometrijski lik, čini se, ipak, da je bila zamišljena neka posve stilizirana i sumarna figuralna predstava. Dok su naime dva vrha trokuta izrađena posve geometrijski, peterokutno, sa oštrim ivicama, treći je zaobljen i četverokutan. Na tome vrhu nalaze se i dvije male udubine, predstavljajući možda oči. Tako bi taj vrh mogli tumačiti, da predstavlja stiliziranu glavu. Paralelno sa ivicama matrice i uzduž glave nalazi se niz malih plastičnih ispupčenja. Matrica je sa svim detaljima bila izlivena u kalupu. Već kod samog izlivanja je bila djelimično oštećena na gornjoj površini, odnosno izlivanje je, djelimično zbog zraka, koji se zadržao na dnu kalupa, nešto oštetilo površinu matrice. Isto tako je i donja strana unekoliko hrapava. Dužina 2,5 cm, širina 2,7 cm, debljina 0,6 cm (T. I, 6; T. Ia, 6).

7. Brončana livena matrica, tamnozeleno patinirana u obliku stiliziranog biljnog motiva. Matrica je izrađena vanredno dobro i plastično te zbog toga pripada po svojoj jednostavnosti i tehničkoj izradi među najljepše izrađevine iz tog nalaza. Na gornjoj strani motiva se nalaze nizovi malih plastičnih ispupčenja. Matrica je izrađena sa svim detaljima u kalupu i nije bila doradivana. Visina 2,4, širina 2,5 cm, debljina 0,5 cm (T. I, 7; T. Ia, 7).

8. Brončana livena, okrugla matrica, zeleno patinirana u obliku rozete. Na matrici je na sredini reljefno predstavljen biljni motiv u obliku rozete, a na rubovima reljefni niz ornamenata biljnog karaktera. Matrica je izlivena u kalupu i nije bila doradivana. Priječnik 2,8 cm, debljina 0,5 cm (T. II, 1; T. IIa, 1).

9. Brončana livena matrica tamnozeleno patinirana u obliku rozete sa piramidalno predstavljenim grozdićima na strani. Matrica je privjesak naušnice sa zvjezdolikim privjeskom. Izlivena je bila sa svim detaljima u kalupu i nije bila doradivana. Cijela je izrada dosta gruba. Dužina 3,5, širina 3,1 cm, debljina 0,8 cm (T. II, 2; T. IIa, 2).

10. Brončana livena matrica, svijetlozeleno patinirana, u obliku rozete. Na srednjem dijelu je reljefno predstavljen stiliziran biljni motiv okružen nizom plastičnih ispupčenja. Matrica je sa svim detaljima izlivena u kalupu i nije bila doradivana. Priječnik 3,0 cm, debljina 0,7 cm (T. II, 3; T. IIa, 3).

11. Brončana livena matrica, svijetlozeleno patinirana u obliku veće okrugle pločice. Na matrici, koja ustvari predstavlja veliku rozetu, na sredini je izrađeno plastično ispupčenje okruženo koncentričnim krugovima i nizovima plastičnih ispupčenja raspoređenih u četverougle. Plastična ispupčenja, iako su kao takva zamišljena, ustvari su samo imitirana pomoću poprečnih ureza

na uskim plastičnim rebrima. Matrica je bila izlivena u kalupu, a kasnije doradivana. Tako su kasnije, kada je matrica bila već izlivena, napravljeni svi poprečni urezi. Rad je u cjelini dosta sumaran. Priječnik 4,8 cm, debljina 0,5 cm (T. II, 4; T. IIa, 4).

12. Brončana livena matrica, svijetlozeleno patinirana u obliku rozete. Izrađena je reljefno i predstavlja u cjelini stiliziran biljni motiv. Matrica je sa svim detaljima izlivena u kalupu i kasnije nije doradivana. Priječnik 2,5 cm, debljina 0,7 cm (T. II, 5; T. IIa, 5).

13. Fragmentirana brončana livena matrica, tamnozeleno patinirana u obliku rozete. Izrađena je reljefno i u cjelini predstavlja stiliziran biljni motiv. Matrica je sa svim detaljima izlivena u kalupu i kasnije nije doradivana. Fragmentirana je bila već ranije. Priječnik 2,5 cm, debljina 0,4 cm (T. II, 6; T. IIa, 6).

14. Brončana livena matrica, svijetlozeleno patinirana u obliku rozete. Izrađena je reljefno i predstavlja stiliziran cvijet. Matrica je sa svim detaljima izlivena u kalupu i kasnije nije doradivana. Priječnik 2,4 cm, debljina 0,8 cm (T. II, 7; T. IIa, 7).

15. Brončana livena matrica, tamnozeleno patinirana u obliku rozete. Izrađena je reljefno i predstavlja križ, koji je u osnovi zamišljen kao biljni motiv. Matrica je sa svim detaljima izlivena u kalupu i nije bila doradivana. Priječnik 2,8 cm, debljina 0,6 cm (T. II, 8; T. IIa, 8).

16. Brončana livena matrica, tamnozeleno patinirana u obliku kvadratne pločice. Na pločici je reljefno predstavljen četverolisni biljni motiv ograničen nizom malih plastičnih ispupčenja. Matrica je bila sa detaljima izlivena u kalupu, ali je bila kasnije doradivana, pogotovu kod ornamentalnog dijela. Rad je dosta grub. Veličina $2,2 \times 2,1$ cm, debljina 0,4 cm (T. II, 9; T. IIa, 9).

17. Brončana livena matrica, tamnozeleno patinirana u obliku kvadratne pločice. Na pločici je reljefno predstavljen geometrijski motiv cik-cak linija i nizovi plastičnih malih ispupčenja. Matrica je bila sa svim detaljima izlivena u kalupu i nije bila doradivana. Na stražnjoj strani nalazi se otisak mreže. Veličina $2,5 \times 2,5$ cm, debljina 0,35 cm (T. III, 1; T. IIIa, 1).

18. Brončana livena matrica, tamnozeleno patinirana u obliku kvadratne pločice. Na pločici je reljefno predstavljen četverolisni biljni motiv. Umjesto malih plastičnih ispupčenja rub je matrice sa poprečnim urezima, a dio između listova je punktiran. Matrica je sa detaljima izlivena u kalupu i kasnije doradivana, na pr. punktacija između listova. Rad je vrlo sumaran. Veličina $2,8 \times 2,8$ cm, debljina 0,4 cm. (T. III, 2; T. IIIa, 2).

19. Brončana livena matrica, tamnozeleno patinirana u obliku kvadratne pločice. Na pločici su reljefno predstavljeni polumjesečasti motivi sa nizom plastičnih ispupčenja na sredini. Matrica je sa detaljima izlivena u kalupu i nije bila doradivana. Veličina $2,0 \times 2,1$ cm, debljina 0,4 cm (T. III, 3; T. IIIa, 3).

20. U novije vrijeme prelomljena brončana matrica sa skinutom patinom, u obliku duguljaste četverouglaste pločice. Na matrici se nalazi reljefan ornament u obliku nizova polumjesečastih motiva. Matrica je sa detaljima izlivena u kalupu i nije doradivana. U novije vrijeme bila je na nekim mjestima

J. KOROŠEC: *Ostava brončanih matrica za otiskivanje u Biskupiji kod Knina*

Tab. 1

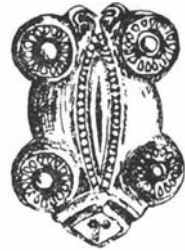
1

2

3

4

5

6

7

J. KOROŠEC: *Ostava brončanih matrica za otiskivanje u Biskupiji kod Knina*

Tab. II

1

2

3

4

5

6

7

8

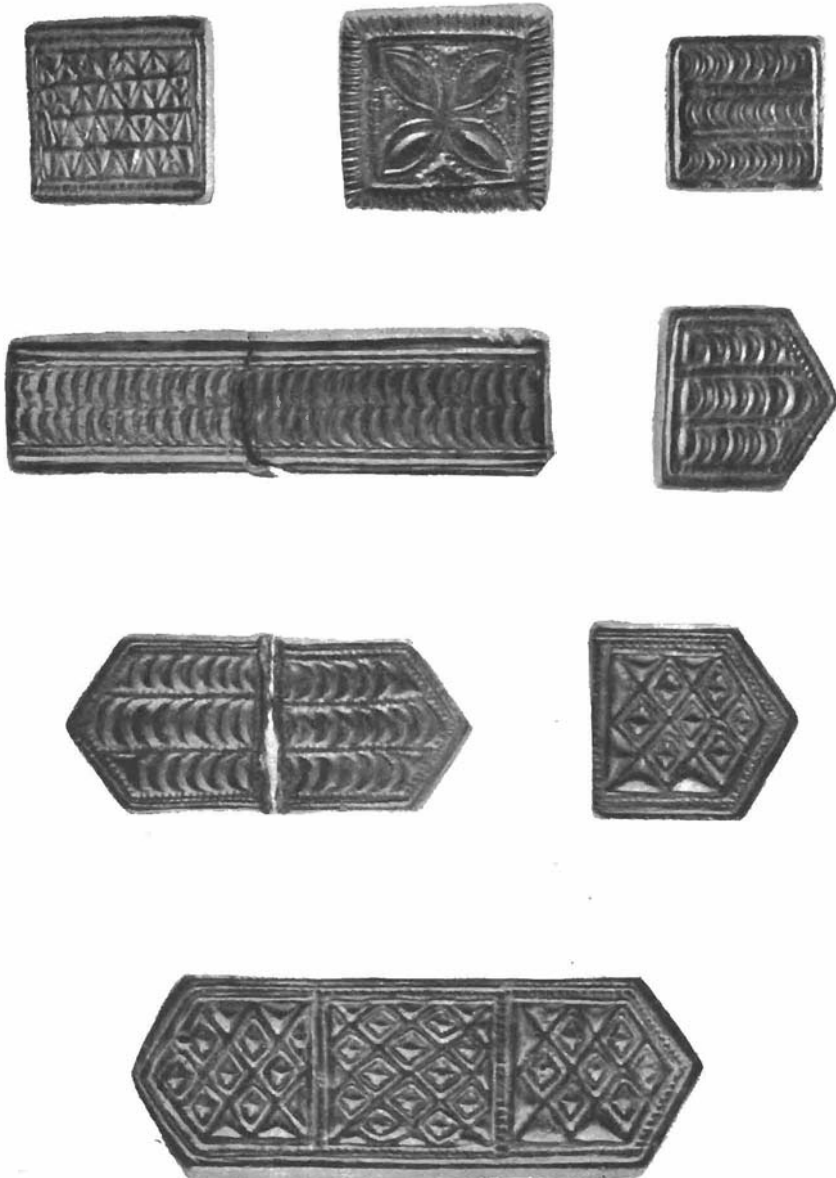

9

Tab. IIa

J. Korošec: *Ostava brončanih matrica za otiskivanje u Biskupiji kod Knina*

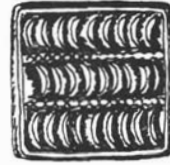
Tab. III

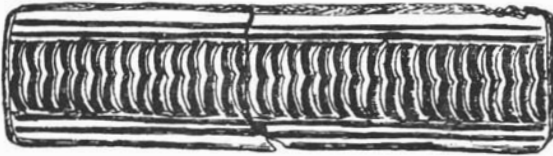
1

2

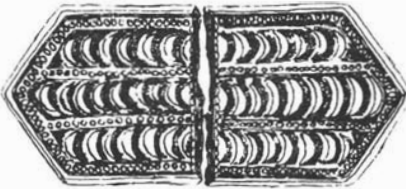
3

4

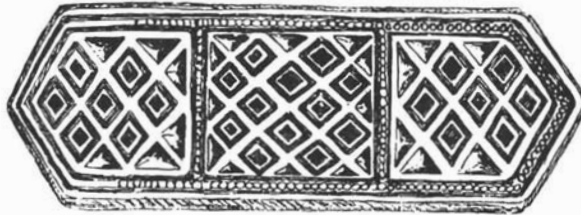
5

6

7

8

J. KOROŠEC: *Ostava brončanih matrica za otiskivanje u Biskupiji kod Knina*

Tab. IV

zarezana i nasilno prelomljena. Dužina 7,0, širina 2,0 cm, debljina 0,4 cm (T. III, 4; T. IIIa, 4).

21. Brončana livena matrica, tamnozeleno patinirana u obliku petougaoone pločice. Na pločici reljefno predstavljen ornament u obliku nizova mjeseca-stih motiva i nizova malih plastičnih ispupčenja. Matrica je sa detaljima izli-vena u kalupu i nije doradivana. Dužina 2,4, širina 2,4 cm, debljina 0,35 cm (T. III, 5; T. IIIa, 5).

22. Fragmentirana brončana matrica, tamnozeleno patinirana u obliku duguljaste šestougaoone pločice. Na matrici je reljefno predstavljen ornament u obliku nizova polumjeseca-stih motiva i nizova malih plastičnih ispupčenja. Matrica je sa svim detaljima izlivena u kalupu i nije bila doradivana. Na stražnjoj strani ima otisak mreže. U novije vrijeme je matrica nasilno prepil-jena i razlomljena. Dužina 5,2, širina 2,4 cm, debljina 0,4 cm (T. III, 6; T. IIIa, 6).

23. Brončana livena matrica, tamnozeleno patinirana, izrađena u obliku petougaoone pločice. Na matrici reljefno predstavljen motiv u obliku mreže ili koncentričnih rombova, ograničen nizom plastičnih ispupčenja. Matrica je sa svim detaljima izlivena u kalupu i nije doradivana. Na stražnjoj strani nalazi se otisak mreže. Dužina 2,7, širina 2,7 cm, debljina 0,4 cm (T. III, 7; T. IIIa, 7; T. IV, 2).

24. Brončana livena matrica, tamnozeleno patinirana u obliku duguljaste šestougaoone pločice. Na matrici su reljefno predstavljeni ornament u obliku mreže kao na ranijem primjeru. Matrica je bila izlivena sa svim detaljima u kalupu i nije bila doradivana. Na stražnjoj strani nalazi se otisak mreže. Dužina 7,3, širina 2,8 cm, debljina 0,4 cm (T. III, 8; T. IIIa, 8; T. IV, 1).

*

Kod predmeta, koji su slučajno nađeni i tek kasnije bilo na taj ili onaj način dospjeli u muzej, a predstavljaju dragocjene objekte, uvijek se postavlja pitanje, da li predstavljaju originalan rad. Vrlo često bi mogli predstavljati i falsifikat. Zbog toga je potrebno, da to pitanje postavimo i za naš nalaz. Kako detaljnih podataka nemamo, na koji je način ta ostava otkrivena, ne uzimajući u obzir, da ona nije otkrivena kod sistematičnih istraživanja, nužno je, da se napravi analiza i sa te strane. Pogotovu dolazi to u pitanje, jer naši predmeti i pojedinačno predstavljaju jedinstven nalaz ne samo kod nas ili na području Dalmacije, nego zasada uopće i na području naše države. Pored toga predstavljaju naši predmeti matrice za tiještenje raznih limenih ukrasa. Logično bi gotovo bilo očekivati, da su poznati i odgovarajući, na takvim matricama napravljeni ukrasi. Nažalost takvih i nemamo. Na svaki način možemo ih još očekivati, jer znamo, da su se matrice za otiskivanje nalazile i upotrebljavale i u drugim krajevima kao u Panonskoj ravnici, Rusiji, i t. d. Na nekim mjestima su nađeni i otisci takvih matrica. No na području Dalma-cije, i u opće na području naše države, takvih ukrasa zasada nemamo. Samo jedan predmet je bio u sigurnoj upotrebi, rozeta sa grozdićima na obodu, koja se upotrebljavala kao privjesak na naušnicama. No i pored toga, što danas nemamo otisnutog nijednog drugog sličnog nakitnog predmeta, ako isključimo pomenutu rozetu, ne smijemo, pa iako nam izgledali sumnjivo, da ih zbog toga

isključimo. Već stoga, što je naš teritorij i suviše malo ispitan, postoji uvijek mogućnost, da će se prije ili kasnije naći odgovarajući ili slični otisci.

Da su naši predmeti originalni, govori nekoliko vrlo važnih činjenica, uprkos gore pomenutim negativnim momentima. Tu je prije svega tehnička izrada, koja se podudara sa izradom takvih objekata u ranijim periodima. Na drugoj strani se na predmetima nalazi odlična, plemenita i vrlo debela patina, za koju naravno moramo priznati, da bi se mogla proizvesti i kemijskim putem. No protiv toga govori činjenica, da je pronalazač predmeta sam htio da konstatira, iz kakvog su materijala napravljeni, vjerojatno u potrazi za zlatom. Zbog toga je neke predmete i ruinirao. Tako je nasilno prelomio predmet u T. III, 4, koji je stoga, što je bio dug i uzan, bio za tu svrhu i najpodesniji. Pored toga, a vjerojatno prije lomljenja, on je isti predmet turpijom zasjekao na tri mjesta. Isto tako je turpijom zasjekao na sredini i predmet u T. III, 6, koji je nato isto tako prelomio. Tragove nasilnog skidanja patine, da bi se utvrdio metal, imamo i na nekim drugim predmetima, ma da u manjoj mjeri. Tako su obrušene strane pri dnu predmeta u T. I, 4. To hotimično istraživanje i kvarenje objekata od strane pronalazača nam je pored drugih detalja već dovoljan dokaz, da ti predmeti nisu napravljeni u novije vrijeme za eventualnu prodaju muzeju. Dalji dokaz nam je i predmet u T. II, 6, koji je bio već ranije fragmentiran, te se i na prelomima već napravila patina. Ako dalje analiziramo naše predmete, vidjet ćemo, da nije sve napravila ista ruka, ma da ne možemo tvrditi, da su iz raznih vremena.

Iz svih analiza možemo danas kao pozitivno zaključiti, da naši predmeti predstavljaju originalne objekte i da nisu nikakav falsifikat, ma koliko je njihov nalaz nejasan.

Pomenuo sam već, da svi naši predmeti nisu bili napravljeni od iste ruke. Mogli bismo čak tvrditi, da nisu bili napravljeni ni u istoj radionici. Već tehničke razlike, koje postoje među pojedinim grupama naših predmeta prilične su. Jedna razlika, koja međutim ne pruža nikakve mogućnosti o ma kakvom zaključivanju, jest, što su pojedini predmeti izrađeni u niskom, a drugi opet u visokom reljefu. Taj slučaj može biti u vezi i sa samom namjenom otisaka tih ukrasnih objekata. Karakterističniji je međutim drugi momenat, koji nam međutim ipak ne daje dovoljno mogućnosti za rješavanje toga pitanja, a to je relativno različita legura bronce, što se odražava i po samoj patini, zbog čega su pojedini predmeti i zagasitiji, gotovo posve tamnozeleni, a drugi opet svjetliji.

Na bazi općeg izgleda možemo odvojiti nekoliko matrica, koje su bile po svoj prilici izrađene od iste osobe, a ne samo u istoj radionici. Kod tih predmeta stražnja površina nije glatka, kao što je kod većine drugih. Na njihovu stražnju površinu, čini se, kao da je bila otisnuta neka tkanina (T. IV, 1, 2). Po svoj prilici je to bila neka metalna vrlo fino pletena mreža, koja se otisnula na poledini predmeta, za vrijeme dok se metal prilikom ulivanja u kalup nije još posve stvrdnuo i ohladio. Razlog, zašto bi se otiskivala takva mreža, nejasan je, ako pretpostavimo, da je bila otisnuta direktno. No pretpostaviti možemo, da je kalup za otiskivanje nekih naših matrica mogao biti i dvodijelan, kod čega je naravno poledina bila posve ravna, jer nemamo nikakvih tragova, po kojima bismo mogli zaključivati o stvarnoj upotrebi pravih dvodijelnih

kalupa. Po svemu naime izgleda, da su se naše matrice izlivala samo u jednodijelnim kalupima. No kod pretpostavke, da su neke izradene u dvodijelnom kalupu, to je moguće samo tako, da je drugi dio kalupa bio posve ravan i da je služio tek toliko, da kao ravan poklopac zatvori kalup. Taj slučaj bismo mogli tumačiti tako, da se još tekući metal želio utisnuti na dotična mjesta, u kojima se mogao zadržati još zrak, da bi se na taj način istisnuo. Priznati međutim moramo, da to vrijedi samo za jedan dio predmeta, pogotovu za one, koji imaju mrežast otisak na poledini. Neki predmeti imaju naime poledinu toliko glatku, da je nemoguće pomišljati na neki poklopac na kalupu, jer je takva poledina mogla biti postignuta samim ulivanjem, jer se ona ne bi postigla ni brušenjem. Kod pretpostavke, da se kod nekih matrica upotrebio i kalup za poledinu, možemo suditi kao sigurno, da metalna mreža nije bila neposredno otisnuta na poledinu matrice, nego se taj otisak ustvari nalazio u samom poklopcu kalupa, kojega su tragovi zatim preneseni na poledinu. Matricâ, koje su izradene takvim tehničkim postupkom, ima nekoliko (T. III, 1, 3, 5, 6, 7, 8). Sve one imaju čas jasnije, a čas slabije tragove otisnute mreže na poledini. Kod nekih vidimo, i da je bila kasnije stražnja strana nekoliko obrušena, no ipak se bar donekle vide tragovi otisnute mreže (T. III, 3). Sve te matrice imaju i druge međusobne dodirne točke u pogledu tehničke izrade. Izuzetak u tom pogledu čini samo matrica u T. III, 3, koja možda već i zbog vrlo slabih tragova mreže na poledini ne pripada u tu grupu. Isto tako možemo dodirne točke naći i u tehničkoj izradi ornamenata, njihovu rasporedu i dijeljenju u polja, pogotovu što se tiče načina upotrebe nizova malih plastičnih ispupčenja (Perlreihe).

Dio predmeta ima stražnju stranu potpuno glatku (T. I, 1, 2, 3, 5, 7; T. II, 3, 4, 5, 7; T. III, 2). Treća grupa nema poledine glatke kao ranija grupa, nego je tu ona hrapava i ponekad kasnije doradivana brušenjem. Te matrice međutim isto tako nemaju nikakvog traga otiska mreže, kao što je slučaj kod prve grupe (T. I, 4, 6; T. II, 1, 2, 6, 8, 9). Među cijelim materijalom je međutim jedan predmet (T. III, 4), koji zbog novijeg brušenja i skidanja patine nije u tom pogledu moguće opredijeliti.

Ma da u cjelini ne možemo sve predmete odrediti u pogledu radionica, ipak nam grupa dotičnih matrica, koje imaju mrežasti otisak na poledini govori po svim svojim odlikama, da ih je izradila ista ruka. S obzirom na tehničku stranu izrade možemo dalje ostale predmete podijeliti još na nekoliko grupa. Tako bi predmeti u T. I, 4, 5, 7 mogli po raznim tehničkim zajedničkim osobinama činiti jednu grupu. Možda bismo ovamo mogli staviti i matricu u T. I, 1. Posebnu grupu predstavljaju predmeti u T. I, 2 i T. II, 2. Isto tako posebnu grupu predstavljaju matrice u T. I, 3; T. II, 3, 5 i 7.

Iz svega možemo izvesti zaključak, da su naše matrice bile izradene od više majstora, odnosno u većem broju radionica. Zbog toga su nastale i pojedine tehničke razlike, kako u načinu predstava tako i u samim legurama. Dosta velika raznolikost postoji kod naših matrica i u pogledu njihova karaktera u vezi sa upotrebom na matricama izrađenih otisaka.

Ma da su naše matrice vrlo različite, ipak je danas teško zaključivati, u koju svrhu se mogao upotrebljavati svaki otisak pojedinih matrica. Samo neke

matrice nam same po sebi daju odgovor na to pitanje. Takav je slučaj sa matricom u obliku zvjezdastog privjeska (T. II, 2). Takvi privjesci se nalaze na naušnicama sa t. zv. zvjezdastim privjeskom. Nema nikakve sumnje, da je naša matrica služila baš za otiskivanje takvih privjesaka. To je konačno i jedini jasan primjerak, za koji možemo sa sigurnošću reći, da nije bio upotrebljen kao okov ili kao neki ukras bilo na odijelu ili na remenju. Dalje su neke matrice, pogotovu one okruglog oblika, mogle služiti i za otiskivanje fibula (T. I, 2; T. II, 1, 3, 4). Tu pretpostavku je za matricu u T. II, 4 izrazio već i Werner.⁴ No za pojedine pomenute primjerke je ta pretpostavka dosta nesigurna, ma da bi mogla biti i vjerojatna. Sve ostale matrice možemo međutim uvrstiti u red ukrasnih pločica prije svega na remenju, pa bile to razne rozete, ili razne pločice ponekad čak u obliku jezičaka za kaiševе.

I po sadržini predstava možemo naše matrice razdijeliti u nekoliko grupa. U prvu grupu moramo staviti one, koje su predstavljene figuralno, bez obzira kakav im je oblik. Od tih imaju dvije antropomorfne oznake (T. I, 1, 2), jedna predstavlja po svoj prilici konja (T. I, 3), jedna nekog stiliziranog kukca (T. I, 4), jedna dvije među sobom povezane stilizirane ptičje glave (T. I, 5), dok jednu nije moguće klasificirati, ma da postoje neki detalji, koji bi dali suditi, da je bila mišljena neka figuralna, ma da vanredno stilizirana predstava (T. I, 6).

Sve te figuralne predstave su vrlo stilizirane, a ponekad i posve sumarne. Najrealističnija predstava od sviju je predstava ljudskog lica na okrugloj pločici, predstavljajući lice nekog muškarca (T. I, 2). Nasuprot tome je predstava ljudskog lica na drugoj matrici (T. I, 1) potpuno sumarna, tek sa oznakama očiju i usta. Predstava konja (T. I, 3) je isto tako vrlo stilizirana, pa čak i sumarna. Dok je tijelo konja predstavljeno u profilu, njegova je glava predstavljena en face. Stilizirane su i matrice, od kojih jedna predstavlja nekog kukca (T. I, 4), a druga ptičje glave (T. I, 5). Dok je posljednja matrica, u koliko je i zamišljena neka figuralna predstava, potpuno stilizirana i potpuno sumarna (T. I, 6).

Iduću grupu predstavljaju matrice za otisak privjesaka. Od tih se jedan upotrebljavao kao privjesak na naušnicama (T. II, 2), dok je drugi moguće kao takva označiti samo po analogijama (T. I, 7). Taj privjesak je međutim predstavljen u obliku stiliziranog biljnog motiva.

Treću grupu predstavljaju rozete i veće okrugle pločice. Neke od njih, kao što je već pomenuto, mogle su služiti za otiskivanje fibula. Sve one imaju međutim u osnovi biljni motiv više ili manje stiliziran (T. II, 1, 3, 5-8), koji je ponekad čak i posve geometrijski predstavljen (T. II, 4).

Posljednju grupu predstavljaju kvadratne ili duguljaste matrice, koje se među sobom razlikuju s jedne strane po obliku, a s druge opet po ornamentici. Ako ih dijelimo po obliku, imamo s jedne strane posve kvadratne pločice (T. II, 9; T. III, 1-3), dalje imamo duguljaste, bilo četverokutne ili šestorokutne (T. III, 4, 6, 8) i konačno kratke peterokutne matrice, koje izgledaju kao jezičci za kaiševе (T. III, 5, 7). Po ornamentici ih opet možemo razdijeliti na matrice sa biljnim motivima, koji se javljaju samo na kvadratnim obli-

⁴ l. c. 4.

cima, (T. II, 9; T. III, 2) i na matrice sa geometrijskim motivima (T. III, 1, 3-8).

Analogije za matrice su poznate izvan Jugoslavije na više mjesta. Ponekad ih imamo samo u pojedinačnim primjerima, a ponekad opet u većem mnoštvu, nego što je slučaj sa našim nalazom. Izuzetak među takvim nalazima matrica čini samo jedan nalaz iz Tesalije, koji obuhvata 21 figuru, a koje po mišljenju J. Wernera ne predstavljaju matrice za tiještenje.⁵ Jedan od najpoznatijih nalaza matrica za tiještenje je nalaz iz Fönlaka u Mađarskoj.⁶ Tu su se našle 42 matrice, koje predstavljaju razne objekte od fibula do okova i jezičaka za remenje. Kao što naše matrice iz Biskupije ne predstavljaju cjelinu u pogledu značaja pojedinih objekata, isto tako ne predstavljaju cjelinu ni matrice iz Fönlaka. Figuralnih predstava imamo čak i daleko manje, nego što je to slučaj u Biskupiji. U Fönlaku se naime nalaze samo tri životinjske figure.

Ako upoređujemo matrice za tiještenje iz Fönlaka sa našima, vidjet ćemo, da se među njima nalazi vrlo malo dodirnih točaka u pogledu oblika raznih objekata. Apstrahirajući namjenu samih matrica kao objekata za tiještenje, koja je zajednička kako Fönlaku tako i Biskupiji, možemo neku srodnost naći samo kod nekoliko primjera. No i za te moramo opet reći, da nisu identični. Takva je na pr. matrica u obliku male kvadratne pločice sa koncentričnim malim krugovima i nizom malih ispupčenja uz rubove pločice,⁷ koja se u grubom može uporediti sa našim matricama, koje imaju međutim četverolist umjesto kružića (T. II, 9; T. III, 2). Po općem izgledu tehničke predstave bi se mogla uporediti naša matrica u obliku privjeska (T. I, 7) sa jednom matricom iz Fönlaka, koja predstavlja palmetu.⁸ Ma da su razne rozete česte, kako u jednom tako i u drugom nalazu, ipak ćemo uzalud tražiti neke bliže analogije. Isti je slučaj i sa ostalim okovima i jezičcima za remenje, bilo u pogledu oblika bilo u pogledu ornamentike. Samo jedan jezičak iz Fönlaka ima donekle sličan motiv mreže,⁹ kakav se nalazi na nekim matricama iz Biskupije (T. III, 7, 8), no ovdje opet u drugoj kompoziciji.

Drugi nalaz matrica za otiskivanje, koji nam je poznat na području Pansonske ravnice, otkriven je u Adonyu, gdje je bilo nadenno 13 raznih matrica.¹⁰ Te matrice pokazuju neke sličnosti sa onim nadenim u Fönlaku, no nikakve srodnosti nemaju sa našima iz Biskupije. Pored tih matrica poznate su ovdje još i pojedine pojedinačne matrice, koje isto tako nemaju nikakve veze sa našima.¹¹

⁵ l. c. 6 slijedeće.

⁶ Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn II*, 392-396, 747-751; Hampel III, T. 446. - *Dömöter*, Arch. Ért. 1900, 117-123. - Arch. Ért. 1901, 62-66. - *Archaeologia Hungarica I*, 1926, T. 4 slijedeće.

⁷ Hampel II, 393, sl. 7.

⁸ Hampel II, 393, sl. 10.

⁹ Hampel II, 395, sl. 23.

¹⁰ Hampel II, 391-392. - Hampel III, T. 284.

¹¹ Hampel II, 780, sl. 4. - Hampel III, T. 280, 1. - Nije mi pristupačna rasprava D. Csallányja, *Kunszentmártoni avarkori ötvössir*, u kojoj se nalaze objavljene matrice iz Kunszentmártona i neke druge. Uslijed toga mi nije moguće kontrolirati i pojedine veze s našim matricama iz Biskupije, koje mogu u nekim slučajevima i postojati.

Matrice za otiskivanje nađene su bile i u Rusiji, no mnogo više je nađenih ovdje samih otisaka. Tako pominje Ribakov jednu matricu za otiskivanje, za koju međutim nema podataka, gdje i kako je nađena.¹² No zato imamo otisak iz te iste matrice, koji je nađen u Čistopoljskom ujezdu.¹³ Na zemljištu nekadašnje Rusije nalazimo još i na drugim mjestima matrice za otiskivanje. Tako su nađene na Raikoveckom gradištu, dalje na Knjažnoj Gori, u Sahnovki i u Suzdalskoj zemlji, gdje je istraživao A. S. Uvarov i na drugim mjestima.¹⁴

Među svim danas poznatim matricama za otiskivanje nađenim u Rusiji nemamo danas nijedne, koju bi bar približno mogli povezati sa našima. No i u slučaju kakve god sličnosti, kao što je na pr. sa matricom za otiskivanje privjeska u obliku krina,¹⁵ koja bi mogla imati neku udaljenu srodnost sa jednom matricom iz Biskupije (T. I, 7), moramo uzeti u obzir kako teritorijalnu tako i vremensku udaljenost, tako da među njima ustvari ni ne može biti nikakvog dodira.

Kako se otiskivalo na takvim matricama, pokušao je riješiti Ribakov. On posve pravilno sudi, da se na kalup odnosno na matricu stavljao tanki metalni list, bilo zlata, bilo srebra, a po njemu u vezi sa nalazima u Rusiji rede bronce. Na taj list su zatim polagali olovnu pločicu, koju su udarali drvenim čekićem tako, da se i list priljubljavao uz matricu¹⁶ Na svaki način da otisak nije nikada bio toliko jasan, kao što je bila sama matrica. Mnogo jasniji je otisak bio na unutrašnjoj, t. j. negativnoj strani, negoli na spoljašnjoj, pozitivnoj, jer se sa otiskivanjem nisu nikad mogli dobiti svi detalji, kakvi su bili na samoj matrici. U vezi s tim sudi Ribakov, da je matrica morala imati nekoliko elemenata, da bi se kopija odnosno otisak mogao pravilno otisnuti. Tako je matrica morala imati ravnomjeran i ne suviše dubok reljef, koji nije smio imati ni oštih kontura, a isto tako nije matrica smjela imati nikakvih ispupčenja, koja bi mogla utjecati na metalni list kod dobijanja otiska.¹⁷

Ribakov za Rusiju postavlja najranije otiskivanje u matricama u vrijeme od X. stoljeća, kada su se otiskivali srebrni listići za sljepoočničarke t. zv. volinjskog tipa, a koji su se ukrašavali granulacijom.¹⁸

Potrebno je da se ukratko zaustavimo i na nalazu brončanih figura nađenih u sjevernoj Grčkoj odnosno u Tesaliji,¹⁹ od kojih neke Werner dovodi u vezu i sa Biskupijom.²⁰ Taj nalaz iz Tesalije ima međutim zastupljene samo figuralne predmete, dok smo inače kod sviju ostalih nalaza vidjeli, da su takve predstave vrlo rijetke. Pomenuo sam već, da Werner te predmete iz Tesalije

¹² Ribakov, *Remeslo drevnei Rusi*, 302, sl. 75.

¹³ I. c. 302, sl. 76.

¹⁴ I. c. 305. – F. N. Molčanovski, *Obrabotka metala na Ukrajine v XII.–XIII. veku*. – Gledaj i Ribakov napomena 194 (literatura mi nije pristupačna). – *Kratkie soobščeniija IIMK XIII*, 1946, 45 slijedeće.

¹⁵ Ribakov, *Remeslo*, 315, sl. 81.

¹⁶ I. c. 301.

¹⁷ I. c. 302.

¹⁸ I. c. 301, 319.

¹⁹ Werner, *Slawische Bronzefiguren*. – Chr. Vignier, *L'aventurieux art scythe, Arethuse* 1925, 60 slijedeće T. 12–14.

²⁰ Werner, *Slawische Bronzefiguren*, 4.

ne smatra za matrice za otiskivanje. No bez obzira što ti predmeti predstavljaju, da li su šamanističke figure, kako ih tumači, doduše pod znakom pitanja Werner, ili ne, ostaje zasada ipak još u pitanju njihova etnička pripadnost, kao i sama datacija, iako ih je Werner pripisao Slavenima VII. vijeka.²¹ Werner se kod komparacije tesalskih objekata, ma da je zasada još najvjerojatnije protumačio njihovu pripadnost i njihovu dataciju, može naslanjati samo na pojedine detalje ili pak na neki opći izgled pojedinih figura. Ne mislim se zadržavati ni na pitanju etničke pripadnosti niti na pitanju datacije, no priznati moramo, da analogija za te figure, izuzev za jednu jedinu, nemamo.²² Pa i ta figura je u tesalskom nalazu predstavljena posve na drugi način, nego što su figure iz Fönlaka,²³ pa i iz Martinovke,²⁴ na koje se Werner poziva. Uprkos tome ne možemo mimoći utisak neke opće srodnosti između tih figura. Ali to je i sve, što povezuje s jedne strane Martinovku i Fönlak sa Tesalijom. Pitanje je naravno, da li je taj opći utisak dobijen u jednoj figuri dovoljan za pretpostavku, koju je napravio Werner.

Kod analogija se Werner pozivlje i na sličnosti između t. zv. ljudske maske, kako ju je nazvao, iz Biskupije (T. I. 2) i glave neke životinje, lava sa ljudskim licem iz Tesalije.²⁵ Isto tako vidi mogućnost komparacije između predstave konja i ptičjih glava iz Biskupije (T. I, 3, 5) sa nekim objektima iz Tesalije zbog nizova malih plastičnih ispupčenja, koja ispunjavaju unutrašnji prostor (Perlfüllungen).²⁶ Isto tako sudi Werner, da kljunovi ptičjih glava na jednoj matrici iz Biskupije (T. I, 5) naliče na kljun tesalske ptičje figure.²⁷ Ma da su ta zapažanja točna, ipak su to više manje neznatni detalji, koji ne mogu doći u obzir kod komparacije, bar u našem slučaju. Pored toga naša pločica u obliku ljudske maske ni najmanje ne naliči na ljudsku glavu lava iz Tesalije, te je zbog toga upoređivanje dosta nesigurno.

Među najvažnije momente pripada danas kulturno i vremensko opredjeljivanje nalaza iz Biskupije. Kako se međutim ne možemo u velikoj mjeri osloniti na komparaciju sa drugim matricama nađenim u Panonskoj ravnici, to smo primorani, da ih upoređujemo sa pojedinim već otisnutim ukrasnim objektima, kakvi se nalaze inače vrlo često. Ti svakako nisu bili, i pored eventualne sličnosti pojedinih, otisnuti na našim matricama, no ipak dopuštaju komparaciju. Takvih predmeta, koji bi se mogli upoređivati, međutim nema mnogo. No ako usto uporedimo još i pojedine detalje, možemo dobiti ipak koliko toliko jasnu sliku, koja se međutim ni najmanje ne razlikuje od dosadašnjih, ma da sumarno postavljenih zaključaka raznih naučnika, pogotovu što se tiče datacije. Odsustvo velikog broja otisaka nakitnih predmeta po našim ili sličnim matricama leži prvenstveno u skromnim dosadašnjim nalazima te vrste na našem području. Ako na pr. u tom pogledu uporedimo matrice iz Fönlaka, vidjet ćemo, da je mnogo nakita bilo izrađenog na sličnim matricama.

²¹ Zgodovinski časopis, Ljubljana 1954, 17 slijedeće.

²² Werner, Slawische Bronzefiguren, T. I, 1.

²³ I. c. T. 5, sl. 1, 2. — Hampel II, 393, sl. 15; 750, sl. 13.

²⁴ Ribakov, Remeslo, 82, sl. 10. — Werner, Slawische Bronzefiguren, T. 5, sl. 6, 7.

²⁵ Werner, Slawische Bronzefiguren, T. 1, sl. 4.

²⁶ I. c. 4.

²⁷ I. c. 4; T. 2, sl. 2.

Zvezdolika matrica (T. II, 2) identična je sa privjescima na naušnicama sa zvezdolikim privjeskom, kakvih imamo danas u vrlo velikom broju poznatih na materijalu VII. vijeka.²⁸ Pomenio sam već sličnosti, koje postoje između jedne naše kvadratne matrice sa jednom matricom iz Fönlaka. No možda se mogu ovdje uporediti još i neke druge ukrasne kvadratne pločice nadene u Ugarskoj, ma da imaju drukčiju ornamentiku.²⁹ Još veća sličnost postoji međutim između jedne naše matrice u obliku rozete (T. II, 6) i nekih ukrasnih predmeta iz Ugarske. Uglavnom pripadaju ti ukrasi malim dvodijelnim kopčama, koje su usto imale još i staklene uloške.³⁰ Uprkos tome, što imamo tu dva različita tehnička rada, gdje su kod izrade otisaka na našoj matrici bila samo ispupčenja, dok se kod pomenutih kopči nalazila i inkrustacija, opći izgled, kompozicija i raspored ispupčenja posve su isti, tako da ne postoji nikakva sumnja, da stoji naša pločica sa takvim kopčama u najužoj vezi. Na matricama otisnute rozete sa plastičnim ispupčenjima, koje isto tako pokazuju neku srodnost sa našom matricom, međutim su i u Ugarskoj rijetke.³¹ Možda bismo u tom pogledu mogli dovesti u vezu čak i neke fibule nadene u Panonskoj ravnici, koje su međutim mnogo veće i pokazuju samo neku opću srodnost.³² U pitanju fibula međutim ne dolazi u pitanje samo ta matrica iz Biskupije, nego još i neke druge (T. I, 2; T. II, 1, 3, 4), od kojih su neke rađene u obliku rozete. Ma da za neke, kao što je slučaj sa matricom u obliku ljudske maske, nemamo uopće nikakvih srodnosti u materijalu iz Panonije već zbog figuralne predstave, koje se na takvim objektima ne javljaju, neke druge bi se možda po općem izgledu mogle upoređivati sa fibulama ili pak sa ukrasnim pločicama.³³ Isto tako možemo s obzirom na opći izgled uporediti neke naše matrice, koje predstavljaju rozete, sa raznim ukrasima u obliku rozeta u Ugarskoj.³⁴ No kako je već spomenuto, kod svih tih predmeta imamo sličan samo opći izgled, koji daje utisak neke srodnosti, dok je za konkretno upoređivanje potrebno uzeti u obzir i dataciju svakog takvog predmeta ponaosob, što međutim uvijek nije ni moguće. Pored tih momenata postoji usto još i niz detalja, koji bi se isto tako u okviru svega mogli uzeti u obzir. No i za te detalje vrijedi isto, što je pomenuto već i kod pojedinih objekata. Takav detalj predstavlja na pr. izrada prstiju na nogama naše matrice u obliku konja. Na sličan način se predstavljaju prsti i na čitavom nizu životinjskih predstava na kopčama i na jezičcima za kaiševe u avaroslavenskoj kulturi.³⁵ Isti je slučaj i sa predstavom repa, koji je vrlo često predstavljen na sličan način kao i kod naše konjske figure.³⁶ Naprotiv tome je položaj nogu, kakav imamo kod naše

²⁸ Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1954, 77 slijedeće, sl. 1. – Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva 1942/43, 56, T. III, 6, 7. – Reinecke Festschrift, Mainz 1950, 157, T. 31, 2-4; T. 32, 1, 5; T. 33, 338. – Archeologické rozhledy 1950, 171, sl. 113. – I t. d.

²⁹ Hampel III, T. 164, 23; T. 158, 3, 4; T. 150, 2; i t. d.

³⁰ Hampel III, T. 65, 1 (grob 12); T. 66, 3 a, 4 (grob 22); T. 72, 1 (grob 66); T. 73, 5, 6-T. 103 (grob 2); T. 108, 22, i t. d.

³¹ Hampel III, T. 130, 3, 4; T. 164, 4, 5.

³² Hampel III, T. 170, 6; T. 171, 2.

³³ Hampel III, T. 85, 3; T. 108, 20, 21, 23, 24; T. 155, 10; T. 170; T. 171, 3, 4.

³⁴ Hampel III, T. 164, 11; T. 274, 20-31; i t. d.

³⁵ Hampel III, T. 70, 2; T. 80, 1, 5; T. 84, 6, 7; T. 104, 4-8, 12; T. 126, 7, 8; i t. d.

³⁶ Hampel III, T. 84, 6, 8; T. 96, 7; T. 97, 9; T. 126, 7, 8; i t. d.

figure, vrlo rijedak.³⁷ Matrica sa ptičjim glavama ima u pogledu kljunova vrlo česte analogije kod fantastičnih životinjskih predstava na kopčama i okovima, pa jezičcima za kaiševe, koji imaju u većini slučajeva isto tako predstavljene kljunove.³⁸ No takvi ptičji kljunovi poznati su i na cijeloj vrsti raznih germanskih S- i drugih fibula.³⁹ Zbog toga ne može taj detalj biti ni najmanje mjerodavan za traženje srodnosti. U bližu vezu možemo međutim dovesti našu matricu sa ptičjim glavama i jednim ukrasom, koji isto tako pripada avaroslavenskoj kulturi iz Sziráka.⁴⁰ Ako pomenemo još neke detalje na matricama za izradu otisaka u obliku okova i jezičaka za remenje, kao što je na pr. okov sa mrežastim ornamentom (T. III, 7, 8), kakav se u pogledu ornamentike isto tako ponekad nalazi na okovima avaroslavenske kulture,⁴¹ pa ornamentat u obliku nizova polumjeseca, koje možemo isto tako naći u avaroslavenskoj kulturi,⁴² uglavnom smo završili sa svim srodnostima, koje vezuju s jedne strane naš nalaz iz Biskupije sa martinovskom i avaroslavenskom grupom u Panoniji.

Kulturno opredjeljivanje naših matrica iz Biskupije je dosta otežano. Tako imamo vrlo malo objekata, koje bismo mogli vezati za martinovsku kulturnu grupu. Kao neosporan predmet pripada ovamo privjesak u obliku rozete odnosno u obliku zvijezde (T. II, 2). Dalje bismo ovamo mogli ubrojiti još i predstavu konja, a možda i ljudsku masku (T. I, 2) i predstavu kukca (T. I, 4), ma da za posljednje dvije, masku i kukca, nemamo čak ni najudaljenijih analogija. Možda bismo u tu grupu mogli staviti još i neke rozete. Nažalost postoji danas i suviše malo poznatih predmeta martinovske kulture u Panonskoj ravnici, tako da je bar zasada ma kakva komparacija nemoguća. Mnogo više srodnosti bar u pojedinim detaljima imamo u avaroslavenskoj grupi. No te srodnosti mogu biti čak i samo prividne. Nije isključeno, da imamo baš u našem nalazu kao i u nalazu iz Fönlaka one elemente, koji među sobom povezuju martinovsku i avaroslavensku grupu. Na svaki način pripada naš nalaz VII. stoljeću. Isto tako nema sumnje, da je naš nalaz vlasništvo Slavena. Ipak ga danas nikako ne možemo točno kulturno opredijeliti, da li pripada još čistoj martinovskoj grupi ili pak martinovskoj i avaroslavenskoj grupi VII. stoljeća zajedno. Na to će se pitanje moći odgovoriti tek u budućnosti, kada će biti više komparativnog materijala na raspoloženju. Po svojoj prilici se međutim neka oštra granica između martinovske i avaroslavenske ne će moći u Panonskoj ravnici postaviti, kako je to do nedavna izgledalo. Drugim riječima mnogi elementi tih dviju kulturnih grupa među sobom će se prepletati. Tako možemo očekivati, da se u okviru današnje avaroslavenske kulture nalaze mnogi objekti, koji imaju svoj izvor baš u martinovskoj kulturi.

Međutim je potrebno skrenuti pažnju da su matrice za otiskivanje nalažene i u Njemačkoj. Takav je slučaj sa jednom okruglom matricom iz okoline

³⁷ Hampel III, T. 124, 4.

³⁸ Hampel III, T. 80, 1; T. 84, 6, 7; T. 96, 7; T. 97, 12; T. 104, 4-8, 12; T. 126, 7, 8; i t. d.

³⁹ Werner-Fuchs, Die Langobardischen Fibeln aus Italien, Berlin 1950, T. 32 slijedeće. - Hans Bott, Bajuwarischer Schmuck der Agilolfingerzeit, München 1952, T. 3 slijedeće - i t. d.

⁴⁰ Hampel III, T. 70, 12.

⁴¹ Hampel III, T. 156, 13; T. 158, 1, 2.

⁴² Hampel II, 785, sl. 1. - Hampel III, T. 71, 3 a; T. 85, 1; T. 153, 3; T. 278, 1, 5.

Bonna.⁴³ Datira se u drugu polovinu VII. vijeka. Zanimljivo je, da je na fra-načkom području nađen niz fibula, koje imaju isti ukras kao i na pomenutoj matrici usljed čega stoje u najužoj vezi sa njom.⁴⁴ Sa našim matricama se bonnska matrica uprkos neke opće sličnosti ne bi nikako mogla povezati.

Pošto je članak bio već predat u štampu objavljeno je i nekoliko novih matrica za tiještenje, koje su se otkrile u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Dvije od tih matrica su nađene u Sisku,⁴⁵ zvezdastog su oblika sa jednim produženim i proširenim krakom. Slične matrice su nađene i u Ugarskoj, kao i pomoću takvih matrica izrađeni primjeri na raznim nalazištima. Treći primjerak matrice, čije mjesto nalaza nije poznato, je u obliku neke krilate životinje.⁴⁶ Ni tu matricu ne možemo dovesti u užu vezu sa Biskupijom što se tiče same predstave, no na svaki je način vrlo srodna martinovskim figurama po pojedinim detaljima, kao što je srodna i figurama iz Fönlaka. Manje veze ima ta matrica sa tesalskim figurama, koje se i stilistički i po detaljima razlikuju od nje.

SUMMARY

THE DEPOSITORY OF BRONZE MATRICES AT BISKUPIJA NEAR KNIN

Among the most precious finds dating from the early Middle Ages on the territory of Dalmatia are the bronze impression matrices discovered at Biskupija near Knin. Thanks to Karaman, this find has found its way into literature, but never in its entirety, although it has oftentimes been quoted by domestic and foreign scientists.

According to Karaman, the find in question was made at the cemetery of Biskupija, whereas according to Gunjača these matrices were recovered somewhere else outside that cemetery in a crevice during quarrying work. Twenty-six matrices were found in all, four of which actually belong to two matrices that were forcibly broken up at some later date. One matrix, however, had been split into pieces earlier. The majority of scientists to-day agree that these objects belong to matrices used for the impressing of sheet metal, and that by means of them various ornamental and similar objects were made.

Although we are lacking in exact data on our matrices, a number of facts point to them as being originals and not falsifications.

Analyses of our matrices have shown that they were not all made by the same hand nor in the same workshop. A number of objects, however, bear signs indicating their having been made by the same person. On these, the back surface is not smooth as on others, showing something like a cloth pat-

⁴³ Germania 1937, 40, sl. 1, 1.

⁴⁴ l. c. 39 slijedeće.

⁴⁵ Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1956, 78 sl. T. VII, 43, 44. - U vezi sa posljednjim i nekim ranijim člancima ne ulazim više u nikakvu diskusiju sa gosp. Vinski Zdenkom.

⁴⁶ l. c. 80 slijedeće; T. VII, 46.

tern. We are in all probability concerned with a very finely woven metal net that was impressed onto the back while the metal was still in a molten state (T. IV, 1, 2). Of matrices manufactured in this manner there are several (T. III. 1, 3, 5, 6, 7, 8). In addition to this characteristic, the matrices in question have another few things in common. Some other objects (T. I. 4, 5, 7) represent according to their various technical features yet another independent group, and here also the matrix in T. I. 1 might be included. A separate group is represented by the matrices in T. I. 2 and T. II. 2. In a like manner the matrices in T. I. 3 and T. II. 3, 5, 7 represent a separate group.

From all this the conclusion can be drawn that several craftsmen were the originators of our matrices, and this resulted in individual technical differences in the manner of representation and in the alloys used.

In spite of the fact that the matrices differ from one another rather markedly, it would be hard to decide for what purpose their impressions were used. Only a few of our matrices can be classified in this respect. Such is the case for instance with the matrix in the form of a star-like appendage (T. II. 2) as is used on ear-rings with star-like appendages. There can be no doubt that our matrix was used in the making of such appendages. Some of the matrices might have served for the impressing of fibulae (T. I. 2, T. II. 1, 3, 4). For the matrix in T. II. 4 this had already been presumed by J. Werner. However, in regard to several other examples this presumption is rather uncertain, though probable. But all the other matrices can be classified as those that were used for the making of small ornamental plates.

According to subject matter it is also possible to separate the matrices into several groups. To the first group would belong those that represent various figures. Of these, two possess anthropomorphic signs (T. I. 1, 2), one probably represents a horse (T. I. 3), one a stylized insect (T. I. 4), one represents two mutually connected stylized bird heads (T. I. 5), while one defies classification in spite of a few details that might suggest a highly stylized figure (T. I. 6).

The second group is represented by two matrices for the making of appendages. One of these was used for the impressing of ear-ring appendages (T. II. 2), while the other matrix was used for the making of objects that can be designated as appendages only by analogy (T. I. 7). The latter is in the form of a stylized plant motif.

The third group is represented by various rosettes and round plates somewhat larger in size. Some of them, as already stated, might have been used for the impressing of fibulae. All of them, however, have a more or less stylized plant motif (T. II. 1, 3, 5-8), which is sometimes represented in a purely geometric manner (T. II. 4).

The last group is represented by square and oblong matrices differing in their forms and ornaments.

Beyond the borders of Yugoslavia impression matrices are known in several localities. These are single finds on the whole, but there are also depositories of matrices like those at Adony and at Fönlak in Hungary, where the number of matrices recovered is considerable. Usually these matrices have few things

in common with ours from Biskupija, or none at all. Examples that would be even remotely similar are rare. In this respect we can make a comparison only between a small square plate from Fönlak possessing small circles and a series of small protuberances at the edges, and a few examples from our country, where a four-leafed motif is represented (T. II. 9, T. III. 2). Similarly we might compare one matrix in the form of an appendage (T. I. 7) with one example coming from Fönlak and representing a palmette. Nor do matrices from Adony or others found singly show features common with ours. The same applies to all matrices found thus far in Russia.

Similarly as there are no related matrices in other localities, there do not exist – except in rare instances – related impressions from such matrices. Such is the case only with the matrix for the impressing of star-like appendages and a few of our matrices in the form of a rosette, as well as with ornamental objects from Hungary. It would, perhaps, be possible to make comparisons in this respect between a number of fibulae from the Pannonian Plain and several matrices found in this country. But in all these examples we are solely concerned with the external appearance giving the impression of their having some characteristics in common, while for making concrete comparisons it would be necessary to take into consideration also the dating of each of such objects separately.

Cultural determination of the matrices from Biskupija is rather difficult. There are but scanty examples among them that could be linked with the Martinovo cultural group. The similarity to the Keszthely cultural circle is by far greater, at least in some of the details. However, these similarities may be only apparent. We cannot rule out the possibility that the find from Biskupija and that from Fönlak possess elements that connect the Martinovo culture with the Keszthely (Hunnish-Slavic) culture. At any rate our find belongs to the 7th century. Nor can there be any doubt that it belongs to the Slavs.